

Наостанок слід відзначити, що в глибині УПЦ МП відбуваються дуже серйозні зрушення, які змінюють її обличчя. Собор, який відбувся, підтвердив, що УПЦ МП справді трансформується зсередини, і цей процес – незворотний. Сьогодні вже не тільки Київський Патріархат намагається послабити розкол. Навіть святкування 1020-ліття хрещення Русі показало, що в Україні православ'я представлено двома потужними напрямками. Час у справі порозуміння, безперечно, на боці УАПЦ та УПЦ КП. Діалог приречений на те, щоб відбутися. Головне – щоб він не розтягнувся на довгі роки.

Віталій ШЕВЧЕНКО (Київ)

1020-ЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ: МОТИВАЦІЙНІ ПІДТЕКСТИ, ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ ПОЛІФОНІЗМ ТА ОПРИЯВНЕНІ НАСЛІДКИ

Наприкінці липня 2008 року Україна відзначила 1020-ліття Хрещення Київської Русі, яке викликало неабиякий резонанс. Причиною того стали мотиваційні підтексти святкових урочистостей, смисловим центром яких виступала ідея створення в Україні єдиної помісної Православної Церкви та запрошення до Києва президентом України предстоятелів усіх без винятку Православних Церков. Викликавши неоднозначні сприйняття та оцінки, ця подія вже встигла стати явищем «вселенської» ваги, позаяк уявляється не тільки важливим кроком до подолання юрисдикційної кризи в Українському Православ'ї, але й здатна спричинити переформатування міжцерковних взаємин на всеправославному рівні. Зрештою, як матимемо можливість переконатися, святочні колізії торкнулися й сфери великої політики, а з нею й життєво важливих долегливостей. А це означає, що все разом взяте зобов'язує до розважливих і відповідальних студій, до усвідомлення того, що перебуваємо лише на першому етапі осмислення всіх перипетій, пов'язаних з відзначенням 1020-ліття Хрещення Київської Русі, коли не так важливо, а можливо й шкідливо, вдаватися в суди-пересуди, радикалізувати погляд, претендувати на остаточні висновки. Наразі стоїть завдання відтворити, наскільки це можливо, якомога повнішу картину підготовки й перебігу святочних подій, зібрати й об'єднати в одне ціле доволі строкатий і різною мірою об'єктивності позначений матеріал, побачити й розкрити лінії смислових перетинів, з'ясувати цільові орієнтири, вектори різнополюсних орієнтацій, церковно-канонічні та політико-ідеологічні пріоритети тощо. І лише вже тоді, на базі відтвореного сценарію подій, що прямо чи опосередковано стосувалися 1020-ліття Хрещення Київської Русі, спробувати осмислити те, що не уявляється можливим без з'ясування його фактуальної основи.

Хоча й зараз, базуючись на ще свіжих у пам'яті спостереженнях та вже наявних матеріалах, більшість з яких складають численні повідомлення ЗМІ, інтернет-відомості та аналітичні дописи, можемо з певністю констатувати, що відзначення 1020-ої річниці Хрещення Русі-України вийшло далеко за межі власного формату, а його семантико-ідеологічна поліаспектність, фокусом якої виступала церковно-релігійна домінанта, унеобхіднює ретельний аналіз існуючих та активний пошук ще невідомих джерел, віднайдення яких може істотно вплинути на розуміння, а то й суттєво скорегувати погляди на цілий комплекс взаємообумовлених подій.

Наразі ж, обираючи предметом дослідження обставини підготовки та специфіку відзначення 1020-ліття Хрещення Київської Русі, що недвозначно корелювалися з ідеєю створення в Україні єдиної помісної Православної Церкви, *a priori* припускаємо, що дії української влади були осмислені, наперед продумані, перспективно мотивовані і в своїй вираженості завбачували труднощі, які постануть на етапі непростих рішень. У кожному

разі, маючи на меті втілити в життя ідею створення в Україні єдиної помісної Православної Церкви і домігшись важкоздійснюваного, а саме візиту Константинопольського патріарха Варфоломія I, президент України В.Ющенко не міг не знати, не розуміти і не усвідомлювати, що:

- ✓ започатковуючи процес, спрямований на створення єдиної помісної Православної Церкви в Україні, його ідеолог мав би володіти значним ресурсом довіри пастви та заручитися повагою опонуючих сторін з боку церковного уряду та духовенства взагалі. Як відповідав на це питання особисто глава держави, нам не знати, але очевидно, що харизматичність постаті Віктора Андрійовича не є співмірною з 2004 роком, а ступінь довіри до нього на всенаціональному рівні бажав би бути вищим;
- ✓ як мінімум, Росія «жириновських», «кураєвих», «лужкових», «затуліних...» не зацікавлена в постанні заможної й процвітаючої України, а Україна своєю чергою не все зробила для того, щоб так сталося; у зв'язку з чим цілком логічно було допускати існування додаткового живильного середовища для політичних спекуляцій та ідеологічних інсинуацій;
- ✓ в розумінні перспектив подальшого розвитку українське суспільство поділилося на категоричних противників та палких adeptів проросійської орієнтації, через те починати об'єднувальний процес із створення єдиної помісної Православної Церкви в Україні без досягнення певного консенсусу було досить ризиковано;
- ✓ будучи духовним виразником ідеології Російської імперії, яку цілком справедливо прозвано «тюрмою народів», а її благословителів тими, чия совість обтяжена провинками за скоєні обмеження, утиски й тортури, в тому числі й щодо українського народу, Російська Православна Церква залишається важливим духовно-ідеологічним опертям нинішньої Російської Федерації і до того ж не дуже схильна покутувати як історичні гріхи, так і гріхи новочасні, в останніх з яких дедалі виразніше поєднуються шовіністичні нахили та неоімперська залежність;
- ✓ сама ідея створення єдиної помісної Православної Церкви в Україні, попри її привабливість та важливість, зустріне неоднозначне сприйняття та й спротив як на суспільно-ідеологічному зрізі життя, так і в богословському сенсі.

Через те, що і як не робилося б в Україні з нагоди 1020-ліття Хрещення Київської Русі, його мотиваційний підтекст: створити в Україні єдину помісну Православну Церкву, у зв'язку з чим передбачалась потенційна можливість взяття під омофор Константинопольського патріарха неканонічних УПЦ КП та УАПЦ, а за сприятливих обставин і юрисдикційне перепідпорядкування УПЦ МП, з неодмінністю мав би викликати шквал критики та контроверсійно-упереджувальні заходи. Зрозуміло, що за такої ситуації не бракувало ані прогнозів, ані апокаліптики. Хоча з ряду можливих сценаріїв два були на слуху, дарма що їх практична ймовірність, а також канонічна доцільність оцінювалася по-різному. Сутність першого з них полягала у визнанні Вселенською Патріархією неправочинності приєднання Київської митрополії до Московського Патріархату 1686 р. як підстави для повернення нинішніх «неканонічних» УАПЦ та УПЦ КП під юрисдикцію Константинопольського патріарха з тим, однак, застереженням, що після проголошення автокефалії на базі нинішніх УПЦ КП та УАПЦ до них зможуть приєднатися частина вірників УПЦ МП, тоді як решта залишиться в підпорядкуванні Московської Патріархії. Другий варіант виглядав на утопію, проте не виключався і передбачав, бодай гіпотетичну, ймовірність досягнення домовленості між Московським та Константинопольським патріархами про надання УПЦ МП автокефалії та покаяння визнаних винуватими, які з огляду на церковну ікономію були б прийнятні церковною владою. В такий спосіб благочестиве сумління ревнителів канону й тих, хто став заручником історичної необхідності були б примирені.

Але, повторюємо, реальність виявилася суворішою. Розраєна рана внутрішньоцерковної кризи Українського Православ'я була позначена такими симптомами, що годі було сподіватися чогось доброго. Недарма напередодні візиту в Україну Константинопольського патріарха Варфоломія I скепсису побільшало навіть серед людей оптимістичної вдачі. Неабиякий жаль викликали й ті смислові забезпечення підтекстів та претекстів відзначення 1020-ліття Хрещення Київської Русі, орбіта яких охоплювала лише (анти)московський небосхил. Тоді як на проблемному полі української внутрішньоправославної кризи перетнулися інтереси та амбіції не тільки II і III Рима, тобто Москви й Константинополя, але і їхніх прибічників - цілої сім'ї Православних Церков, де про спільність поглядів говорити було б передчасно. Зрештою, аж ніяк не варто випускати з уваги й Рим I, Апостольську Столицю, що пристала на московське трактування київських подій 25-27 липня 2008 р. До того ж, брак інтригуючих моделей, обмаль аргументативної переконливості, що далі обстоювання вузькоцерковних інтересів здебільшого не «бачила», нехтування глибинною церковною логікою, яку так і не опанував український політикум, піднесення «європейського» стандарту православ'я, що ніби властивий Константинопольській Церкві, різні підходи до інтерпретації канонічних зобов'язань давалися взнаки навіть там, де їх можна було б уникнути.

Отже, сказане з усією очевидністю засвідчує, що погляди, підходи і оцінки перипетій, пов'язаних з відзначенням 1020-ліття Хрещення Київської Русі, виявилися різновекторними. При цьому, якщо розглядати процес підготовки до свята Хрещення у контексті державних заходів і водночас не випускати з уваги внутрішньоцерковних невдоволень на різному церковно-представницькому рівні, то маємо передусім відзначити нарікання речників УПЦ МП – церкви, чиї канонічні позиції дійсно найпривабливіші, однак і вони під дією нових історичних викликів (= потреб) не можуть правити за безперечно виправдані. Принаймні промосковські політичні симпатії і відповідно орієнтація на церковно-релігійну модель розвитку російського зразка не зовсім, а іноді й зовсім не вписується в параметри стратегічного курсу сучасної України. Як з'ясувалося, констатувати такий стан речей на 17-му році життя її незалежності уже замало: український провід вирішив: «Слід діяти» і в імені свого керівництва вжив доволі рішучих кроків у цьому напрямку. Але такі дії-кроки зустріли і продовжують зустрічати доволі рішучий спротив, через що хотілося б наголосити на тих складових нашого життя, що є надзвичайно важливими, але далеко не завжди беруться до уваги при розгляді проблем церковно-релігійного характеру:

- ✓ - Україна важко прощається зі своїм як підімперським, так і радянським минулим, вдаючись при тому до не завжди певних і послідовних кроків на шляху свого самостійного наповнення державного суверенітету. Під цим оглядом сама логіка її історичного поступу диктує необхідність настання епохи героїв духу, тих, хто поведе її суспільство у світле завтра і, схоже, в Українській Православній Церкві МП такі сили уже наявні. Час лише діяти з ясним усвідомленням того, що в Україні проживає багатомільйонна армія православних віруючих різної юрисдикційної належності;
- ✓ - вирішення значної кількості питань, у тому числі й пов'язаних зі вступом України до НАТО та реалізацією євроатлантичної стратегії її розвитку взагалі, з неминучістю ставить на порядок денний і ті з них, які корелюються з церковно-релігійною проблематикою, тобто тією надзвичайно делікатною й дражливою сферою життя, діяти в якій слід надзвичайно вивірено, обережно і зі значним ступенем суспільно-політичної довіри;
- ✓ - в колишньому СРСР, частину якого складала Україна, проводилася свідомо й планова політика із створення нової формації під гучною назвою «радянський народ», наслідки якої даються взнаки й зараз, на етапі повернення України до себе, до своїх витоків, набуття нею національної питоменності;

- ✓ - частині українства радянського виховання, і насамперед тим, що були й залишаються переконаними комуністами, вже не кажемо про величезний загаль росіян, що є громадянами України, однак мають стійки етноментальні залежності та потреби, сам факт проголошення державної незалежності, а поготів спрямовані на її реальне самоутвердження процеси сприймаються стримано, а іноді й вороже, що знаходить свій вияв у спротиві сучасним тенденціям в житті України, в тому числі й тим, які мають місце в церковно-релігійній сфері і пов'язуються з юрисдикційною переорієнтацією Українського Православ'я. Не вбачаючи в тому історичної безальтернативності українського поступу, вони нерідко дратуються і здатні до різних форм протесту, обзиваючи мало не всіх націоналістами тільки тому, що ті запізнаються до українських потреб на етапі національної розбудови, за те, що в себе вдома, на рідній землі, пристаючи на Шевченкове: «В своїй хаті, своя правда», розмовляють мовою своїх предків, прагнуть облаштувати власний дім, впорядкувати й збагатити український духовний світовид, жити по-українськи, у власний спосіб;
- ✓ - для значного числа українців нинішня Росія – це важливий життєвий простір сьогодення, де тісні родинні зв'язки, сфера вимушеної чи добровільної трудової еміграції (і не тільки!) сплетені у дуже тісний клубок взаємозалежностей. А це означає, що владні структури України мають бути свідомі того, що сама спроба роз'єднати, відділити чи ж віддалити зжите й зрощене викликає інстинктивний спротив, обурення, невдоволення, протест, а з тим і несприятливу атмосферу для російсько-українського спілкування не побутовому рівні;
- ✓ - Україна і Росія є країнами православної цивілізації і це значною, коли не визначальною, мірою обумовлювало й передвизначатиме їх конфесійні пріоритети. Через те зміщення вектора УПЦ КП та УАПЦ з Москви на Константинополь в контексті їх юрисдикційного підпорядкування і на тій основі створення в Україні єдиної помісної Православної Церкви мало б з необхідністю враховувати духовну “зрошеність”, а точніше православну спорідненість українського та російського народів, а ще ті тисячні нитки життєвих зв'язків, які виключно політичною доцільністю аж ніяк не виправдати.

Що ж стосується особливостей процесуального порядку, якими були позначені підготовка та святкування 1020-ой річниці Хрещення Київської Русі, то в цьому зв'язку маємо зауважити:

- ✓ дилема «не приїхати і тим образити запрошених та дати ще більше приводів для перепідпорядкування УПЦ КП Константинопольському патріархату» або «приїхати, щоб пересвідчитися, що в таблиці про ранги лише п'ятий, на літургії співслужитель, в дійсності - на теренах уже незалежної сусідньої держави, вплив на яку стає дедалі важче і важче здійснювати» уявляється тим безперечним фактом, що став для патріарха Московського та всієї Русі Алексія II не тільки додатковим візитологічним подразником, але й своєрідним індикатором усвідомлення тих процесів на пострадянському просторі і зокрема в Україні, з адекватним розумінням яких загаялися навіть предстоятелі Православних Церков;
- ✓ - передчуваючи, що в Києві станеться те, що вже давно назріло і що не хотілося б знати й пережити, святитель РПЦ не хотів їхати до «стольного граду» України і ці передчуття йому не зрадили; однак звернення його святості до предстоятелів Церков із закликом не приїхати на святочні урочистості з нагоди 1020-ліття Хрещення Київської Русі заледве чи можуть бути виправдані навіть з уваги на несприятливість історичного моменту;
- ✓ - приїзд митрополита Смоленського і Калінінградського Кирила (Гундяєва) до Києва, що вже встиг дістати назву «візиту відчаю», а власне його пропозиція

щодо максимального розширення автономії УПЦ МП та визнання канонічності УАПЦ за умови прийняття московської юрисдикції, це не тільки спроба спочатку розділити, а вже потім владарювати, але й той штрих до канонічної «мозаїки», який дозволимо собі назвати підказкою-ключем в контексті перспектив розв'язання внутрішньоцерковного вузла суперечностей в Українському Православ'ї;

- ✓ - позачергове засідання Священного Синоду Української Православної Церкви московської юрисдикції, на якому зокрема Вселенського Патріарха Варфоломія I було прохано вжити пастирської мудрості і не втручатися у внутрішні справи УПЦ МП, є промовистим свідченням, що потребує належного богословського осмислення не тільки під оглядом того, що йдеться про першого за честю у православному світі, але й з огляду на необхідність засвоєння старого, як світ, правила: «Не помиритесь самі, миритимуть інші, але вам же на шкоду»;
- ✓ - Московська Патріархія вчинками своїх зверхників та достойників і передусім тим диктатом, до якого звикла, вже не зможе досягнути бажаної мети на теренах України, навіть якщо стратегія її поступу складатиметься не кращим чином.
- ✓ Якщо ж при цьому змістимо акценти на осьову лінію внутрішньоцерковної кризи Українського Православ'я в контексті перспектив її унеобхідненого розв'язання, то маємо передусім зазначити:
- ✓ - розбудувати єдину помісну Православну Церкву в Україні на спільному фундаменті юрисдикційно поділених церков не уявляється можливим;
- ✓ - зміна юрисдикційного вектору Українського Православ'я з Москви на Константинополь та вироблення на його основі такої конфігурації, яка б максимально сприяла розв'язанню внутрішньоцерковної кризи в Українському Православ'ї, є однією з можливих, але не безальтернативних моделей подолання наявних проблем;
- ✓ - напруження на рівні: «Київ: Москва – Константинополь» існує об'єктивно і, як показало трактування засадничого положення, а саме факту приєднання Київської митрополії до Московського Патріархату, позначене діаметрально протилежними поглядами;
- ✓ - для зовнішніх потуг, якими є зокрема Москва та Константинополь, юрисдикційні розмежування в Українському Православ'ї стали слушною нагодою для оприявнення власних зацікавлень, чим вони і намагалися й намагатимуться в подальшому скористатися;
- ✓ - інспіраційний характер того, що відбувалося й відбувається за лаштунками переговорів з приводу визнання/невизнання канонічності УПЦ КП та УАПЦ, а також обмаль інформації про мотиваційні засновки ідеї створення в Україні єдиної помісної Православної Церкви насторожує не самим фактом, а тією кулуарністю, в якій секретність може не тільки стати додатковим джерелом напруження, але й призвести до подальших поділів та розколів незалежно від результативності переговорного процесу;
- ✓ - канон - це безперечно дуже важливо, це правила життя Церкви, які вона має поважати й ретельно їх дотримуватися. Але не менш важливим уявляється розуміти: дещо з канонічного надбання вже стало історичним анахронізмом, тією частиною церковної традиції, яка за певних обставин, як це, до речі, мало місце й під час відзначення 1020-ліття Хрещення Київської Русі, може перетворитися на форму канонічного «імперіалізму», на ту претензійність, яка зазіхає на територіальну цілісність та безпардонне нехтування державним суверенітетом і, відповідно, кваліфікуватися як ознака антидержавної діяльності.

Водночас, з'ясовуючи різні мотиваційні підтексти та історичні претексти, які так чи інакше проявилися на етапі відзначення 1020-ліття Хрещення Київської Русі, маємо не без жально й прикрості констатувати: хочемо того чи ні, як показала підготовка та святкування 1020-ліття Хрещення Київської Русі, справи церковні, у тому числі чи ж насамперед ті, що були обумовлені запрошенням та візитом в Україну Константинопольського патріарха Варфоломія I та детерміновані створенням єдиної помісної Православної Церкви, таки закросені на велику політику і до того ж чіпають надто важливі життєві долегливості та дражливий нерв мільйонів громадян. Згадати б бодай деякі з них, що, крім іншого, дають чимало підстав для занепокійливих припущень та зобов'язуючих коментарів:

- ✓ - «Поки ми причащаємося з однієї чаші, - запевняє не хто-небудь, а директор Інституту країн СНД, депутат Держдуми К.Затулін, - військового конфлікту між Росією та Україною не буде», залишаючи достатньо смислового простору для запитання: «А якщо кожний причащатиметься з власної чаші, то що військового конфлікту не уникнути?!». Даруйте, можливо це не погрози і не шантаж, але ж добрим сусідам, а поготів друзям, так мовити аж ніяк не гоже. А якщо це все-таки прозорий натяк п. Затуліна на можливість силового розв'язання проблем, то, очевидно, достойникові зраджує почуття не тільки міри й такту, але й ігнорування того, що нині в моді сила аргументів, а не аргументи сили. Залякування, ба й експансія до бажаних наслідків аж ніяк не призведуть! Душі ж бо убити не можна, а її Україна таки має власну. Невже забули?! Пригадуєте, твердили: «не було, не має і бути не може»...Ваші ж попередники старалися її ще в сповиточку згубити... І що з того?! Хотіли, прагнули та не змогли, бо то суперечне логіці цивілізаційного поступу. Вона ж бо є, тепер точно знаєте, що є, але все одно з цією очевидністю змиритися не хоче... А шкода;
- ✓ - дуже болять українські проблеми й диякону Андрію Кураєву, якому молода Українська держава уявляється штучно зшитими територіями Новоросії, Криму, Закарпатської Русі, Центральної та Слобідської України. Справедливість вимагає визнати наявність такої проблеми, яка має об'єктивні історичні зумовлення. А проте, чи є коректно говорити п.Кураєву про українські проблеми в такому розрізі? Адже він, як росіянин, громадянин країни, яка донедавна називалася СРСР, а дещо раніше - Російська імперія, мав би почуватися коли не власної провини, то в кожному разі “батьківського” гріха за скоєні русифікацією, голодомори, тортури, визиск, переселення, за те, що значною мірою й проблематизує життя сучасної України на регіональному рівні;
- ✓ - якщо сказане «ніч не варте», не резон, то, будучи пам'ятливі на всі російські «добра» та спільність українсько-російської долі, все-таки просили б наразі витягти колоду з власного ока, тоді, можливо, українська скалка не так би й заважала. Бо за природнім порухом панам «кураєвим і іже с ним» зручніше було б запитати самих себе, з яких клаптиків російським братолюб'єм зшита матушка-Русь, довідатися про нинішнє благоденствіє деінде в рідних пенатах і яким кнутом той благоустрій утримується? У кожному разі, просимо ласкаво, не зловтішайтесь з українських труднощів, до яких в опосередкований спосіб і нехай якоюсь мірою дотичні таки й ви. Українці знають про мстиву руку демократії по-російськи, але залишаються непохитними в переконанні: справжні перемоги здобуваються тільки любов'ю і як вже вдається (можна було б і хотілося б, звичайно, швидше й краще!) простують в світле українське завтра, сподіваючись, що погорда нинішніх недоброзичливців Української Держави буде змінена на милу посмішку, тиху радість та щирю втіху з приводу успіхів братнього сусіднього народу.

Але поза всіма цими констатаціями, деякі з яких доводилося наводити не без жально та перестережень, безперечним залишається визнання того, що:

- ✓ -Україна має власний духовний космос, свій неповторний світогляд і після століть бездержавності потребує увиразнення та усамостійнення національного духу;
- ✓ - в Україні не може бути рівновартісної й рівнодостоїншої альтернативи поза ту, яку вона бачить в необхідності власного самоздійснення, усамостійнення себе, наповнення державного суверенітету питомо українським національним духом. Під таким же оглядом, для України *нашими* мають бути не тільки ті, що живуть в Україні, але й поза її межами суцї, проте за неодмінної умови: якщо живуть Україною і для України;
- ✓ - Україна відтепер краще знає хто є хто: як оцінюють і сприймають її кроки по створенню єдиної помісної Православної Церкви її опоненти та союзники. Вона знає і ще раз переконалася в ставленні до спроб її церковного усамостійнення як співвітчизників, так і зверхників з близького та далекого зарубіжжя;
- ✓ набуття автокефалії є тривалим і болісним процесом;
- ✓ погляди, підходи і оцінки перипетій, пов'язаних з відзначенням 1020-ліття Хрещення Київської Русі, виявилися різновекторними;
- ✓ залишившись з обіцянками допомогти, розрадити і втішити, Україна може, має право і повинна торувати шлях у своє майбуття впевнено, рішуче й наполегливо; пам'ятаючи, що на шляху випробувань і подвигів, труднощів і звершень, вона може розраховувати на друзів і приятелів, проте ні на мить не забувати, що її постання – справа власна, загальнонаціональна, віддана на жертівні зусилля боголюбивого українського народу;
- ✓ успішне розв'язання вузла внутрішньоцерковних проблем Українського Православ'я потребує консолідації суспільства на всіх рівнях і зрізах;
- ✓ на церковний провід УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ покладається виняткова відповідальність у справі успішного подолання внутрішньоправославної кризи;
- ✓ Україна має і зобов'язана навчитися мистецтву домовлятися і прикладом цьому покликані стати домовленості з приводу подолання юрисдикційної кризи Українського Православ'я;
- ✓ УПЦ МП, як можна й хотілося сподіватися, поволі, але впевнено дрейфує до берега національних сподівань і, здається, як ніколи раніше, готова пристати на ті ідеальні прагнення, здійснення яких буде знаменувати добу українського розвою та процвітання;
- ✓ - якщо прогнозований курс УПЦ МП на внутрішньоцерковну єдність Українського Православ'я набуде реальних обрисів, то, схоже, веселка над Софією Київською як знак Божого благословення величним планам з досягнення внутрішньоправославного консенсусу на теренах України стане першою і певною ознакою його реального втілення.